

Ədəbiyyat

Folklorşünas alim Əli Samilin "Qaşqaylar və onların folkloru" kitabının oxucularına təqdim edirik

Əvvəlki ölen saytlarımızda

AZƏRBAYCANIN İLK FOLKLORÇUSU – BABA KUHI BAKUVI

Giriş

Azərbaycandan Şiraza gedənsən, orada Baba Kuhi Bakuvinin qəbrini ziyarət etməyəsən?!
 Hər il onun qəbrini ziyarətə minlərlə zəvvar və türist gəlir. Çoxları onun adı və atasının adını, soy adını unudub. Yaddaşımda Baba Kuhi kimi qalıb. Mən isə Baba Kuhinin qəbrinə başına çəknən nə inanc, nə də turist marağıydı. Baba Kuhiyə - həmyerlimiz olan bir sufiyə, arife, Azərbaycanın dünyada tanınan ilk böyük folklorçusuna qəbrini başında fatihə oxumaq istəyirdim.

Sovetlər zamanında din alimlərini təbliğ etmək qadağan idi. Buna baxmayaraq onun haqqında xeyli məqalə yazılmış, hətta kitab da çap edilmişdi. Səbəb isə Baba Kuhinin din alimi deyil, sufi filosofu kimi təbliğ edilməsi idi. Sufi-arifin dünyagörüşü haqqında Sovet dövründə yazılanlar zamanın ideoloji təsirinə ənənə deyil. Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra yazılanlar öncəkindəkindən xeyli fərqlənəməyə başladı. Qəribəmə gələn o oldu ki, Şirazda görüşdüyüm Qaşqay ziyalılarından çoxu Baba Kuhini İrəvanlı bir Fars kimi tanıyırdı. Onun Qafqaz dağlarının güneyində, onun İndi Azərbaycan Respublikasının ərazisində mövcud olmuş Şirvanşahlar (861-1538) dövlətindən gəldiyini (çox) əs adəm bilirdi.

Vaxtilə səhərdən aralı, Cəfərabad kəndinin ərazisi olan bu yer indi şəhərə bitişməkdədir. Qaynaqlarda Baba Kuhinin adının və soyadının yazıldığına lərq o qədər də çox deyildir. Ciddi lərq kunyəsində Bakıvi, Şirvani, Şirazi, Nisapurı kimi yazılmışdır. Bunu da bəzi saymaq olar. Məşhur insanlar qürur duymaq, onun özünü həmyerlisi, qohumu saymaq dünyəvi hər yerində yayğındır. Homer, Yunis İmre və b.ğərə bəzən şəhərlər adından insanlar birini məkəməyə verirlər.

Azərbaycandan Avropa ölkələri-nə, uzaq Amerikaya, Yaponiyaya və Çinə gedənlərini sayı Şiraza gedənlərdən qəfil qat 39 çoxdur. Halbuki, orta yüzillərdə, insanlar karvanları gəzdirdiyəndə Şiraza Azərbaycan əlaqəsi daha sıx olur. Sərhədlər açılandan 28 il keçməsinə, İran İslam Respublikası tərəfindən viza götürülməsinə baxmayaraq Şiraza gələn həmyerlilərimiz, tələməyə səpələnir.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının birinci cildinə yazılıb: "Baba Kuhi Bakıvi (Məhəmməd, yaxud Məhəmmədin İbn Abdullanın təkniqası, 948-1050) "Azərbaycan sufi-filosoфу, Şirək ölkəsinə (İran, Ərəbstan, Hindistan və s.) səyahət etməsi, bir müddət İrəvan Nisapur şəhərində, sonra Şirazda yaşaması".

Əvvəllər ortodoks İslam mövqeyində düşmüş, sonralar batınlılıqlı nəzəriyyəçilərimiz olmuşdur. Fəlsəfi görüşlərimizin əsasını təşkil edən materialist meyilli pan-teizm, zəradsğıllıqla, Əmpedokl və Pifaqor təlimlərinin ayrı-ayrı

müddəaları ilə uyğun çahəllərə malikdir... "Qafillərə xəbərdarlıq... və... "Fəlhəyəon bin Maous et-Hə-lə-lə..."
 ləcin həyatının əvvəli və axını" əsəri-ni şərqşünas Louis Massignon Fransızcaya tərcüməsi ilə birlikdə çap etdirmişdir (1914, Paris) (ASE, 1976:517, 1 cild).

Baba Kuhinin qəbrini təmir edildən Hacı Zeynalabdin Şirvani

Baba Kuhi dəfn edildikdən sonra qəbr üzərində qoyulmuş başdaşı günümüzədək qalib çalmamışdır.

Ciddəyə yaxınlaşdığımız zaman o vafat edib. Mən onun cənazəsini Şirazıya gətirib, "Şənağdət Ummayna-Hava qəbristanlığında dəfn etdim" (Kəramov Nuraədin, 1977:32). 1838-ci ilin qışında baş vermən bu hadisədən sonra Məkkə ziyarətini başa çatdırən Hacı Məhəmmədəlği səyyahın ailəsini yə-nidən Şiraza gəlir.

Səyyahın "Riyazus səyahət - Səyahət bağcaıları" (1822), "Hədə-iqus səyahət - Səyahət bağları" (1827) və "Bustani səyahət - Səyahət güzəran" (1832) əsərləri çoğra-

dullaş olaraq qaydedilməkdədir. Hayatının böyük bir bölümünü Şirazın cəyündeki öağı'nı eղreğində geçirdiğı için Kuhi (dağı) nisbəsi-ye taninir. Böyük dediki Bakueyin-ni (Bakeveyin) adı Şiraz halkanin dilinde zamanla Baba Şekline donmuş, Sadi Şirazi de Bostann-ı (Sadi Şirazin "Bustan" əsəri nəzərdə tutulur-Ə.S.) onu Baba Kuhi diye anarak övmüşür" (Şa-hinoglu M. Nazif, 2002:347, 2 cild) Wikipediada yazılanlara göre, Baba Kuhi 140 il ömür sürmüşdür. Bu da heç inandırıcı

Baba piri (Azərbaycan) kimi yer və türbə adları bu yerlərdə yaşamaş və ya dəfn edilmiş dəvışlərin xalısosıni yaşadan adlardır" (Hacıevya Məarifə, Fixim Mehmet, 2009:59).
 Doğuda hörmətli vəd edilən Ar-slın Baba. Seraxs Baba, Baba Dehqan, Baba İlyas, Baba İshaq, Baba Samit, Baba Tahir Ünyani, Baba Fərəc, Baba Kamil Xocadını və b. adlandırdı baba sözü də mağar Bakueyin (Bakeveyin) adının Şiraz xalqının dilində zamanla Ba-ba Şəklinə donmuşdur? Açıq-aşı-şkar görürünk. Bakuey (Bakeveyi)

Qaşqaylar və onların folkloru

Araşdırırlar 11-ci yüzilin qaynaqlarında onun doğumu, ölümü, doğulduğı yer haqqında bilgiyə rast gəlməmişlər. Hindistandan Şiraza gələn Hacı Zeynalabdin Şirvani (1780-1838) Baba Kuhinin qəbrini ziyarət etmişdir. Sufi alimin qəbrini baxımsızlığı onu çox üzmüşdür. Nuraədin Kəramovun yazdığına görə, 40 ilde 60 min kilometr yol keçmiş Hacı Zeynalabdin Şirvani "Təmkin" ləqəbilə şəir-lər yazsa da, 15 ilə yaxın Məstəli şah ləqəbilə Nematullah dəvışlərinin mürsidlərindən olsa da, əsə-nə, səyyah kimi tanınıb. Hacı Zeynalabdin Şirvani səkkiz il Hindistana səyahət edəndən sonra 1809-cu ildə Şiraza gəlir. Lakin bu-rada çox qalmır 40 (Kəramov Nu-rədin, 1977:20). Şiraza ikinci gəli-şi haqqında İran alimlərinin Hacı Mirzə Həsən Rükizadə (Ade-miyəli) bilgi verib. O yazır ki, Ne-mətullah tərqiqlinin şeydlərindən olan Hacı Zeynalabdin Şirvani hic-ri 1234 (miladi 1815) ildə Şiraz ya-xınılığında Baba Kuhi deyilən yer-i özüne məkəş seçir. Nematullah dəvışlərinin olan Rahmetlişahın xahişi ilə Baba Kuhidən Şiraza köçür. Müxtəlif fəsillələrlə 1826-cı ilin martınadək Şiraza yaşayır (Kəramov Nuraədin, 1977:18).

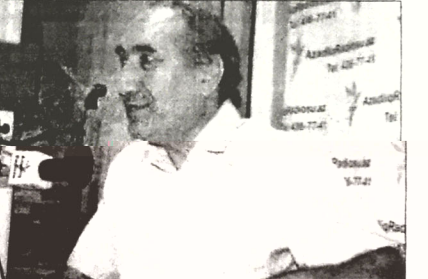
Bir çox əvət hakimler Hacı Zeynalabdin Şirvanini icnədə də, müfəlləkədən din xadimlərinə onun haqqında mənlif fikirlər formalaşdırırsal da, Məhəmməd şah (hakimiyyəti 1834-1848) hakimiyyəte rəğbətli olsal da, səyyahın iradəsi-bət deyil. Şah ona 1834-cü ildə Şiraz yaxınılığına illik gəlirini min tūmən olan bir kənd bağlamışdır. Süyyəhə 1248-ci (hicri-qəmar) ilidə (miladi 1832-1833) ildə Cəla-ləddin Məhəmmədəli, Şirvani, Məhəmmədin Əli adlı övədlərdən övədəlikdən (Kəramov Nuraədin, 1977:28-29). Nuraədin Kəramov səyyahın xəstə dostu Məsəmmət-şah Şirazının "Tərayiqtü-həqağıq" əsərindən gətirdiyi əlifində yazır: "Böyük ömir Hacı Məhəmmədəlği belə dedi Hacı Məhəmmədəlği Şirvani arvadı ilə birliklə son dəfə Məkkəyə gedərkən bir də onunla idim.

fiyaqlar, tarixçilər, etnoqraflar, filoso-flar üçün dəyərli qaynaq rolunu oynayı-mışdır (Kəramov Nuraədin, 1977).

Faktlardan belə qənaətə gəlirik ki, tarixən Hacı Şiraz arasında 6ix səğilliq olmuşdur. Hacı Zeynalabdin Şirvani Şiraza gedərkən Ba-ba Kuhinin adı ilə bağli olan yerde yaşamış, 1236-cı 41 (miladi 1820-1821) ildə burada evlənmişdir. Şir-razda olarkən məddi vəziyyəti yaxşılaşan kimi, həmyerlisi olan böyük sufinin qəbrini abadlaşdırmış, ona başdaşı qoydurmuşdur. Ondan 22 il sonra isə Fars vilayətinin hakimi Təhməsil Mirza qəbrin üzərində bir türbə tikdirmişdir.

Baba Kuhinin doğumu haqqında fərrəli fikirlər

Araşdırırlar Baba Kuhinin zamanında yazılmış qaynaqlarda onun doğulduğı yeri və haqqında bilgiyə rast gəlməyiblər. ASE-də böyük sufi-arifin 948-1050-ci illərdə, İslam Ensiklopediyasında 947-954-cü illərdə doğulub 1050-ci ildə öldüyü yazılır. Wikipediyaəda Baba Kuhi Bakıvi məqəlasında qaynaq göstərmedən sufi-arifin 933 (934) - 1074-cü illər-də yaşadığını göstərilir. Zakir Məmmədov isə yazır: "İlk qaynaqların verdiyi məlumata görə, müfəlləkərin ölmə tarixi təxminən 1037-ci ilə düşür. Məhəmməd Ba-kuvi ömrünün axır çağlarında (90 yaşından sonra) Şirazı yaxınılığında bir mağaraya qəbilib orada yaşamışdır." (Məmmədov Zakir, 2006:60). Onda belə anlaşılır ki, Zakir Məmmədov da Baba Kuhinin 947-ci ildən əvvəl anadan ol-duğu fikrindədir. M.Nazif Şahinoglu İslam Ensiklopediyasının "Səyahət və səyahətçilər" kəbir-lin-qənasında yazır: "336-343 (947-954) yılları arasında Şirazda doğ-duğu. Adının Nefəhətül-üstə (Əbdürəhman Caminin əsərində qısa adı-Ə.S.) və ona dayanan kənaklarda Ali b. Muhammed Şeklinde zikredilmişdir. Bu yanlışlıq Şəddüddizər adı kitabın ki-yazma nüshəsindən kaynaklan-makta olup ondan bahs edən ilki esərlərdə ismi Muhammed b. Ab-

görmürük. Baba Kuhi haqqında illik və an mələbər, qaynaqların böyük şairi və araşdırıcısı Əbdürəhman Caminin (1414-1492) "Nefəhətu'lü Uns Min Həda-ratü'l-Kuds" əsərində. Öcər Far-səcdan Türkiyəyə təsəvvir edilərək 1971-ci ildə İstanbulda nəşr edilmişdir. M.Nazif Şahinoglu ki-mi İslam tərqiqlərinə gözəl bədən bir araş-dırıcın "Böyük dedisi Bakueyin (Bakeveyin) adı Şiraz halkanin dilində zamanla Baba Şekline donmuş" yazması təəccüb doğurur. Təsəvvüf haqqında səğilliklərdə, bəbə, əvə, zəvvar, nəvə-vi adla, mürsid, tərqiqtə başçı, yoğ-ləstəran əlanımda işlədiyidini (Göyüşov Nesib, 2001:41) yazırlar. Marifə Hacıevya və Mehmet Rixtimir birgə hazırladıqları "Fol-klar və təsəvvüf ədəbiyyatı "sözüylü" kəlibində" baba sözu haqqında bir az geniş bilgi verilir. Araşdırırlar yazır: "Ata, şeyx, mürid kimi hörmətə layiq kışilər... Əvvəl Yəsəvanın Anadolu torpaqlarına gəlmiş xəlilələri və mürtəbirinə təvə bəbə təyilmisdir. Təsəvvüfdə sülük yoluna girən, nəfsinə qalib gələn, nəfsində ölmüş, ruhunda dirilmis və cə-miyət üçün yarınalı hələ gəlmiş ki-şilərə bəbə deyilirlər... Bu təbir Ola-ğaşt şeyxləri üçün ünvan olaraq söylenilirdi... İstər Azərbaycan, istərsə də Türkiyədə bəbə adı daşıyan yer və pir adları təsəvvüflə bağlidir... Baba Samit piri, Soltan Baba piri, Baba Dilim piri, Şeyx

Baba Kuhiyə çəvrilməyib. Baba - ilik və an mələbər, qaynaqların böyük şairi və araşdırıcısı Əbdürəhman Caminin (1414-1492) "Nefəhətu'lü Uns Min Həda-ratü'l-Kuds" əsərində Şirvani-i Kəbir və Şirvani-i Şağirdən çox aşırlar. Tahsin Yazıcı "İslam En-siklopediyası"nın 10-cu cildindəki "Əbu Sədil Əbül Həyri" məqəlasında göstərilir ki, 9-10-cu yüzillərdə Xorəsanda 43 böyük sufi sufi mühli-t olmuşdu. Xorasan süfləri içəri-sində önəmlı mövqə tutan Əbu Sədil Əbül Həyriinin müridlərindən Əbu Nəsir-i Şirvani Azərbaycan-da, bəbə, əvə, zəvvar, nəvə-vi adları ilə toplamışdır (Yazıcı Tahsin, 1994:220-222, 10 cild).
 Professor Eybali Mehraliyev "Baba Kuhi Bakıvi və Pir Hüseyin Şirvani" kitabında qaynaqlara dayananraq bu qənaətə gəlir ki, Şirvani-i Kəbir" bəbə Kuhi kimi tanınan Əbu Abdullah Məhəmməd b. Abdullah Bakıvi, Şirvani-i Şağiri isə onun kiçik qardaşı Hüseyin Şirvanidir (Eybali Mehraliyev Eybali, 2012:15). Eybali Mehraliyevə görə, Şirvanşah Mə-nuçörün məşhur vəzir Pir Hüseyin Şirvaninin (onun Nəvahi kəndi yaxını-lığındadır). Pirsəaf çayı sahilindəki meşənin əvə, zəvvar, nəvə-vi adları ilə tanınan Əbu Abdullah Bakıvi Bakıvi 934-cü ildə doğulub. Dəniz sə-vəyyəsindən 3632 mət yüksəkəde olan, hər yay ziyovsina minlərlə insani ziyarət qətidiyitə Babadağı ad-da eղə Baba Kuhidən alınmışdır (Mehraliyev E., 2002:37).